

בגדר פסיק רישיה

סעיף א.

חקירה בסברת 'פסיק רישיה ולא ימות'

אביי ורבא חידשו: מודה ר"ש בפסיק רישיה ולא ימות. מדוע? האחרונים¹ מציעים שני הסברים:

- א. כאשר אדם עושה מעשה ויש למעשה תוצאה וודאית, ממילא העושה מכוון לתוצאה זו. לדוגמה: כאשר הוא חותך ראש התרנגול בשביל התינוק לשחק, הוא יודע שהתרנגול ימות, ולכן נחשב שמכוון לכך.
- ב. פטור דשא"מ בגלל שאין למעשה חשיבות. אבל כאשר המעשה מוביל בהכרח לתוצאה, יש לו חשיבות גם בלי הכוונה.²

נ"מ כשאינו יודע שזהו פסיק רישיה

בספר 'שביתת השבת'³ הסתפק: מה הדין כאשר אדם עושה בשבת פעולה שגורמת בוודאות מלאכה (פסיק רישיה), אבל הוא לא יודע זאת. (למשל, הוא מגביה עציץ נקוב, ואינו יודע שבכך הוא מפסיק את יניקתו מהקרקע).⁴ האם מותר מטעם דבר שאינו מתכוין, או אסור מטעם פסיק רישיה? נראה שהספק תלוי בהסברים שלעיל: לפי הסבר א' פטור, כי לא נוצרה אצלו כוונה. לפי הסבר ב' חייב (ולכן מי שרואה אותו עושה את הפעולה צריך להפריש אותו מן האיסור).

נ"מ לגבי ספק פסיק רישיה לשעבר

האחרונים דנו במקרה שהאדם אינו יודע האם המעשה יוביל בהכרח לאיסור, אבל הספק תלוי בעובדה שכבר קיימת, אלא שאינה ידועה לו עדיין.

הט"ז (או"ח שטו סעיף ג) מתיר לסגור תיבה שאולי יש בה זבובים, משום שאינו מתכוין לצידה, ואינו נחשב פ"ר כיוון שאינו יודע שיש בה זבובים.

הרמ"א (יו"ד פז-ה) אוסר לחתות אש תחת קדרה של גוי, משום החשש שמא יבשל בשר בחלב. רע"א שם מסביר שאין בזה היתר של אינו מתכוין, בגלל שאם יש בקדירה בשר בחלב בוודאי מבשל, והספק הוא לשעבר, ונחשב ספיקא דאורייתא לחומרא. ומביא רע"א את דברי הט"ז המנוגדים לכך.

באור הלכה (שם בסימן שטו) מפקפק שמא יש לאסור בניגוד לט"ז. אבל לבסוף מביא ביאור הלכה הוכחה מהראשונים לטובת הט"ז, ופוסק כמותו.^{5, 6}

בספר 'חדושי רבי שמואל' (רוזובסקי)⁷ האריך לפלפל במחלוקת זו. הוא מסביר⁸ שהמחלוקת לגבי ספק לשעבר תלויה בשאלה הנ"ל: אם פסיק רישיה אסור מחמת עצם הוודאות של התוצאה, או יש לאסור בספק לשעבר (כי העבר כבר נתון, ויש וודאות). אבל אם סברת פסיק רישיה היא משום שעל ידי כן נוצרת כוונה של העושה, אז בספק אין לעושה וודאות.

¹ ראה לקט מראי מקומות ערך דבר שאינו מתכוין – פסיק רישיה – האם חיובו מחמת ידיעת העושה. כוונתי בעיקר לקוב"ש כתובות ולר' שמעון שקאפ.

² כך סובר ר' שמעון שקאפ, וכך הסביר קוב"ש את דעת תוס'.

³ בהקדמת הספר הנקראת 'מעשה חושב'. עיין שם שהאריך, והתכתב עם הרצ"פ פרנק בשאלה זו. הוא מביא שהשאלה נידונה גם בספר 'קריית מלך רב' על הרמב"ם. אבל הוא לא מסביר מהם צדדי הספק.

⁴ זו הדוגמה שמובאת ב'שביתת השבת'. דוגמה נוספת: חותך ראש תרנגול ואינו יודע שהתרנגול ימות בגלל זה. הדוגמה לא מוצלחת, כי כל אדם יודע שהתרנגול ימות!

⁵ עיין בספרי 'לקט מראי מקומות' ערך דבר שאינו מתכוין מקורות נוספים בשאלה זו.

⁶ בספר שמירת שבת כהלכתה פרק י סעיף טו פוסק שאם האדם מסופק האם ניתק את הנורית מהמקרר לפני שבת, ואין לו הנאה מאור המקרר, מותר לו לפתוח בשבת את המקרר, על פי פסיקת הט"ז ומשנה ברורה הנ"ל.

⁷ כתובות סימן ז.

נראה בעיני ששאלה זו (=לגבי ספק פסיק רישיה לשעבר) והשאלה הקודמת (=כאשר העושה אינו יודע שהוי פסיק רישיה) הן בעצם אותה שאלה עצמה. בשני המצבים התוצאה וודאית, ומבחינת הידיעה של האדם אין וודאות ביחס לתוצאה של פעולתו.⁹

כיצד יסביר הט"ז את פסיקת הרמ"א לגבי חשש בשר בחלב? מדוע לא נתיר מטעם אינו מתכוין כפי שהקשה רע"א? לענ"ד נראה ששם זה לא נחשב בכלל אינו מתכוין. רע"א הקשה: "קשה לי הא אינו מכוין לבשל רק לחתות באש! ופסיק רישא לא הוי דשמא לא בישל העובד כוכבים בהקדירה בשר וגם חלב". אבל לדעתי יש כאן כוונת בישול, ופעולת בישול של בשר בחלב אינו שונה מבישול בשר בלא חלב, לכן נחשב מכוין לפעולה, ואין כלל לדון מטעם אינו מתכוין. ופשוט.

דיוקים מלשון הראשונים

מלשונות הראשונים נראה לענ"ד שהבינו שאיסור פסיק רישיה הוא משום שידעת האדם יוצרת כוונה.

1. רש"י סוכה לג,ב:

מודי ר"ש בפסיק רישיה ולא ימות - באומר אחתוך ראש בהמה זו בשבת ואיני רוצה שתמות, דכיון דאי אפשר שלא תמות כמתכוין חשיב ליה.

משמע שהוודאות יוצרת כוונה. (יש לדחות ולפרש כוונת רש"י שדינו נחשב כמו מתכוין).

2. בתשובת גאוניס¹⁰ כתוב:

...דכי אמר ר' שמעון דבר שאין מתכוין מותר היכא דליא [=דלא] ניחא ליה ולא מיכוין... יה על דעתיה דמיתעביד איסורא, אבל היכא דידע דמיתעביד איסורא... לא אמ' רש [=ר'] שמעון מותר, אלא אפילו ר' שמעון מודי דאיסור. דקאמרינן איתמר נר שאחורי דלת פותח ונוצל כדרכו ואם כבתה כבתה. לייט עלה רב... והכין קאמר ליה: כיון שנר זו מונחת אחורי הדלת והוא ופתחה [=פותרחה] ונועלה ועושה דברי [=דבר] שודאי יכבה אותה, בדבר זה מודי ר' שמעון שמתכוין הוא, מי לא מודי ר' שמעון בפסיק רישיה ולא ימות...¹¹

בתשובה זו נאמר שנחשב כמו מתכוין, וגם מודגש שמדובר שידע האדם שהאיסור ייעשה.

3. רמב"ם שבת א-ו:

אבל עשה מעשה ונעשית בגללו מלאכה שודאי תעשה בשביל אותו מעשה אע"פ שלא נתכוין לה חייב, שהדבר ידוע שאי אפשר שלא תעשה אותה מלאכה. כיצד? הרי שצריך לראש עוף לצחק בו הקטן וחתך ראשו בשבת, אע"פ שאין סוף מגמתו להריגת העוף בלבד חייב, שהדבר ידוע שאי אפשר שיחתוך ראש החי ויחיה, אלא המות בא בשבילו. וכן כל כיוצא בזה.

בספר שביתת השבת (בשם קרית מלך רב) דייק מלשון הכוונת הרמב"ם בהדגשה "שהדבר ידוע..." היא שאנו בטוחים

שגם העושה ידע זאת, ולכן חייב, ואם לאו פטור.¹²

4. ר"ן מסכת שבת:¹³

⁸ שם אות ב.

⁹ ישנם שני הבדלים בין שתי השאלות: א. בשאלה שהציג 'שביתת השבת' הקשר בין הסיבה והתוצאה אינו מקרי, אלא בכל מקרה שבו עושים את הפעולה נגרמת התוצאה, ורק האדם העושה אינו יודע זאת. לעומת זאת במקרה של הט"ז לגבי צידת הזבובים, הוודאות היא מקרית: לא כל סגירת תבה כרוכה בצידת זבובים. ב. במקרה של 'שביתת השבת' העושה אינו מודע כלל לאפשרות שתיגרם תוצאה של איסור, ובמקרה של הט"ז העושה מודע לכך שקיים חשש של צדה.

אבל נראה לי שאין להבחנות אלו משמעות הלכתית, ובשורש הדברים זו אותה שאלה עצמה.

¹⁰ אוצר הגאוניס שבת, חלק התשובות סימן שמו, בשם תג"א.

¹¹ אמנם זהו קטע חלקי, אבל לענייננו הכוונה ברורה.

¹² שביתת השבת דוחה את הדיוק, שאולי כוונת הרמב"ם "שהדבר ידוע" לנו, ולא לעושה המלאכה. לענ"ד לא מסתבר לדחות כן, שאם תלוי רק בוודאות אין זה תלוי כלל בידעיה, וההדגשה של הרמב"ם מיותרת.

¹³ ר"ן על הרי"ף למסכת שבת, דף לח, א מדפי הרי"ף, ד"ה מתני'.

... ולא עוד אלא שאני אומר שאפילו שאינו מתכוין לנעול בעד הצבי, כל שהוא ידוע שהצבי בתוכו ושאי אפשר לו שלא יהא הצבי ניצוד בתוכו אסור, והיינו דאמרינן בכללה מכלתין דמודה ר' שמעון בפסיק רישיה ולא ימות... מלשון הר"ן מדייק בספר שביתת השבת¹⁴ שרק אם ידוע לאדם שיש צבי בבית וידוע לו שהסגירה של הדלת בוודאי תצוד אותו נחשב פסיק רישיה.

5. תוס' יומא (נה,א, למעלה) כתבו שאם פסיק רישיה כמתכוין חשיב ליה (ולכן נחשב מלאכה הצריכה לגופה).

6. ריטב"א שבת קג,א:

... דהא טעמא דתלמודא דמודה ר' שמעון בפסיק רישיה ולא ימות היינו משום דכיון דלא סגי' דלא אתעביד מלאכה

הרי הוא כאלו נתכוון¹⁵ ומלאכת מחשבת הוא, ואם כן מה לי אי ניחא ליה או לא ניחא ליה?

7. ר"א בן הרמב"ם (שו"ת ברכת אברהם סימן יט, קרוב לסוף התשובה) כתב:

... הלכך בדבר שאין מתכוין דהוא ספק לא אפשר דהוי חיובא אלא איסורא בלבד לדברי ר' יהודה. אבל בפסיק רישיה ולא ימות חיובא [=חטאת] איכא בין לדברי ר' יהודה בין לדברי ר' שמעון, דמאחר שידע שהאיסור יעשה בודאי ושמחשבתו אינה נעשית אלא בעשיית המלאכה הרי חישב לעשות המלאכה ולפיכך חייב חטאת ומלאכת מחשבת קרינן ביה, כגון האי דפסיק רישיה של עוף אף על פי שאין סוף כוונתו למיתה הואיל והוא יודע שהמות בא בחתיכת ראש העוף וחישב לחתוך ראשו הרי חושב למיתה וחייב חטאת.

סעיף ב.

הסבר קוב"ש למחלוקת ערוך ותוס'

נחלקו הערוך ותוס' (כתובות ו,א ד"ה הא): לדעת הערוך פסיק רישיה דלא ניחא ליה מותר, ולדעת ר"י אסור.

הראשונים התקשו להבין את סברת הערוך להתיר פ"ר דלא ניחא ליה. בחידושי הר"ן¹⁶ כתב:

מיהו הא דפריש [=הערוך] דלא הוי פסיק רישיה ולא ימות אלא א"כ נהנה בדבר, אינו מחוור, דזיל בתר טעמא, מה טעם אמרו דפסיק רישיה ולא ימות חייב - משום דלא אפשר שלא תעשה המלאכה, וא"כ מה לי אם יש לו תועלת במלאכה אם לאו, כיון שהמלאכה נעשית?¹⁷

בספר קוב"ש¹⁸ הסביר את שיטת בעל הערוך: לדעת הערוך הסיבה שפסיק רישיה חייב היא משום שהאדם יודע שהמעשה יוביל בוודאי לתוצאה, והתוצאה נוחה לו. במצב כזה הוא לא יכול להימנע מלכוון לעשות את הפעולה לשם המטרה, ולכן נחשב מתכוון גמור. אבל בפסיק רישיה דלא ניחא ליה אין לאדם כוונה.

לעומת זאת לדעת תוס' פסיק רישיה אסור בגלל שהתוצאה היא וודאית, ללא קשר לכוונתו של העושה.

קושיה על הסבר קוב"ש לשיטת תוס'

אם נצרף את כל האמור לעיל, יש סתירה בדברי הראשונים והפוסקים:

¹⁴ הנזכר לעיל. שם כתוב בטעות שדברי הר"ן בפרק שמונה שרצים, וגם לשון הר"ן מובא שם באופן משובש קצת.

¹⁵ יש לדחות שכוונתו רק "כאלו נתכוון", כלומר שהחיוב הוא כאילו היתה כוונה, ולא משום שנחשב שאכן יש כוונה.

¹⁶ לא הפירוש לרי"ף, אלא החידושים, לדף ו,א.

¹⁷ נראה אם כן שלדעת הר"ן פ"ר דלא ניחא ליה אסור מדאורייתא, ולא כשיטת ר"י בתוס' שמשמע שאסור רק מדרבנן. (הר"ן אכן לא משתמש בתירוץ של ר"י: "מצוה שאני").

גם הריטב"א במסכת שבת, דף קג,א ד"ה כגון דלא קא מכוין הקשה על הערוך: "ומיהו תמיהא מילתא טובא: כל היכא דפסיק רישיה ולא ימות, מאיזה טעם יתיר ר' שמעון משום דלא ניחא ליה? דהא טעמא דתלמודא דמודה ר' שמעון בפסיק רישיה ולא ימות היינו משום דכיון דלא סגי' דלא אתעביד מלאכה הרי הוא כאלו נתכוון ומלאכת מחשבת הוא, וא"כ מה לי אי ניחא ליה או לא ניחא ליה?"

¹⁸ כתובות אות יח.

א. הרמב"ן (שבת קג,א ושבת קיא,א) חולק על הערוך ואוסר פסיק רישיה דלא ניחא ליה. מכאן נובע (לפי קוב"ש) שלדעת הרמב"ן הוודאות של התוצאה היא שקובעת שאין זה דשא"מ. מצד שני ביאור הלכה הוכיח מתוך דברי הרמב"ן (לגבי מצרף) שגם ספק לשעבר (האם מתכת חמה או לא) אינו פ"ר – למרות שאם המתכת חמה התוצאה וודאית!

ב. השו"ע (או"ח שכ"ח) והרמ"א (שט"ז,ג) פוסקים לאסור פסיק רישיה דלא ניחא ליה. (רק בדיעבד בצירוף סברות נוספות סומכים על סברת הערוך - עיין ט"ז ומשנ"ב שכ סעיף יח). בכל זאת פוסקים הט"ז ומשנה ברורה לגבי ספק לשעבר האם יש בתיבה זכובים להקל – למרות שאם הזכובים נמצאים בתיבה הצידה וודאית!

הסבר אחר לשיטת תוס'

לכן נראה לענ"ד לדחות את הסבר קוב"ש לשיטת תוס' שחולקים על הערוך. קוב"ש אכן צודק בהסבר סברת הערוך: פסיק רישיה אסור, משום שידיעה וודאית של העושה מה התוצאה של מעשיו, בצירוף תועלת והנאה מתוצאה זו, יוצרים אצל האדם כוונה לתוצאה זו.

תוס' חולק על סברה זו ואוסר גם כאשר התוצאה אינה מביאה לעושה תועלת. לא מחמת שהוודאות האובייקטיבית עצמה אוסרת את הפעולה (ללא קשר לכוונת העושה, כפי שהסביר קוב"ש),¹⁹ אלא סברת תוס' היא שידיעה של העושה מה התוצאה של מעשיו יוצרת אצלו כוונה לכך, גם כאשר אין לו הנאה מהתוצאה. לדוגמה: כאשר אדם חותך ראש תרנגול ואין לו שום הנאה ממיתת התרנגול, בכל זאת הוא מכוון להריגת התרנגול, כי הוא יודע שכך יקרה, ובכל זאת החליט לחתוך את הראש עבור התינוק.²⁰

לפי האמור לעיל כל הראשונים מסכימים שסברת פסיק רישיה קשורה לכוונת האדם, ורק נחלקו האם כוונה זו נוצרת (על ידי הידיעה הוודאית של העושה את תוצאת פעולתו) רק בצירוף הנאה מהתוצאה או לא. משום כך כאשר יש ספק האם יש זכובים בתיבה וכדומה, האדם העושה אינו יודע בוודאות שהתוצאה תתרחש, ולא נוצרת אצלו כוונה לכך ולכן מותר.

סעיף ג.

שיטת רש"י שבעילה אינה פסיק רישיה

בכתובות דף ה,ב כתב רש"י:

או כרבי שמעון - ומותר. וא"ת פסיק רישיה ולא ימות הוא? הא פרכינן ליה לקמן, ומשנינן יש שבקיאין בהטיה ואין דם יוצא ואף אין פתח נפתח, הלכך לאו פסיק רישיה ולא ימות הוא. בדברי רש"י יש חידוש גדול: החתן מתכוון לבעול ולהוציא דם ("לדם הוא צריך"). אם יצא דם כרצונו אז בוודאי יפתח פתח,²¹ אבל אין וודאות שיצא דם כפי שרוצה. מצד שני יש כאן פסיק רישיה - שאם יצא הדם כפי שרוצה ומתכוון, יפתח פתח. בדברי רש"י מבואר שבאופן כזה לא נחשב פסיק רישיה, ומותר. דוגמה נוספת למצב כזה: אדם רוצה לחתוך ראש התרנגול בשבת כדי שישחק התינוק, ולשם כך הוא משליך סכין לעבר ראשו של התרנגול. הוא מתכוין להסיר הראש, אבל אין וודאות שיצליח בכך. האם נחשב פסיק רישא, או לא? לפי דברי רש"י נראה שבאופן כזה עשיית הפתח נחשבת דבר שאינו מתכוון, ולא פסיק רישיה.

¹⁹ שאם כן היה ראוי לאסור ספק פסיק רישיה לשעבר.

²⁰ וכן נראה מלשון ריטב"א שבת קג,א (הבאתי קצת מלשונו לעיל), שמשיג על הערוך מסברה שאין לחלק בין ניחא ליה או לא, אבל באותו מקום עצמו כתב הריטב"א שסברת פסיק רישיה היא משום שנחשב כמתכוין.

²¹ רש"י לא הציע את הפתרון של תוס' כאן שיש דם בלא פתח.

תוס' מודה לרש"י

גם תוס' (ד"ה לדם הוא צריך) הקשו את קושיית רש"י, ותירצו שיתכן להוציא דם גם בלי עשיית פתח, ולכן לא הוסיק רישיה שיעשה פתח. יש הבדל בין התירוצים: לפי רש"י הבקיאים גורמים לכך שאין דם ואין פתח, ולפי תוס' הבקיאים גורמים שיש דם ואין פתח.

המהרש"א מבאר שתוס' לא רצו לתרץ כמו רש"י (אע"פ שזו גמ' מפורשת בהמשך), משום שהגמ' להלן כתבה כך רק למ"ד דם חבורי מיחבר, אבל אצלנו מדובר למ"ד דם מיפקד פקיד ולדם הוא צריך. נראה כוונת מהרש"א שלמ"ד לדם הוא צריך או אינו מכוון להטות כך שלא יצא הדם. וכן מבואר ברשב"א כאן (וכן בדברי רב"א בשטמ"ק) שהסיבה שתוס' לא רצו לומר כתירוץ רש"י היא משום שבאופן שרוצה שיצא דם אינו מטה בבעילה, ואם אינו מטה הוסיק רישיה שיצא דם. רש"י כנראה סבר שהיות ויש בקיאים בהטיה, אז גם כאשר מתכוון להוציא דם (ולא להטות) יתכן שלא יצליח בכך ולא יצא הדם.

לפי האמור לעיל גם תוס' מודים לסברת רש"י שכה"ג לא נחשב פסיק רישיה (ורק סברו תוס' שאם מכוון להוציא דם וודאי לא יטה).

לפי זה מוכח כמו הצד שפסיק רישיה נחשב רק כאשר יש וודאות שהפעולה תגרום איסור.

הסבר חידושו של רש"י

נראה שדין זה שחידש רש"י תלוי בחקירה שחקרו האחרונים (והבאתי לעיל) בגדר פסיק רישיה: אם הסברה היא שעל ידי הוודאות שימות התרנגול נחשב העושה כמתכוון לנטילת נשמה (וידיעה של תוצאת מעשהו גוררת רצון וכוונה), נראה שגם בנידון דידן - כיוון שהחתן רוצה שהדם יצא, ויציאת הדם גוררת בהכרח עשיית פתח, ממילא יש כאן רצון וכוונה גם לעשיית פתח (בניגוד לדברי רש"י).

אלא רש"י סבר שדיעה וודאית אינה נחשבת כוונה, והסברה שפסיק רישיה אסור אינה בגלל ידיעתו שהתרנגול ימות, אלא משום שהפעולה שלו מביאה בוודאות לנטילת נשמה, ובאופן שהפעולה גורמת בוודאות איסור לא שייך פטור של אינו מתכוון, ונחשב מעשה איסור גם בלי כוונה. בבעילה של החתן הפעולה אינה גוררת בוודאות איסור של עשית פתח בשבת, שהרי יתכן שלא יצא דם ולא יפתח פתח.

פסיקת הט"ז לאסור כשמשליך היין

ביאור הלכה (סימן שכ"ה טוב להנהיגם) הביא בשם הט"ז: אם נשפך יין על המפה מותר (לפי הערוך) לגרד את היין מן המפה באמצעות סכין, כי היין הנסחט הולך לאיבוד, ונחשב פ"ר דלא ניה"ל. אבל הט"ז אוסר לאסוף את היין בכפית ולהשליך, כי ברגע הראשון שבו היין נסחט הוא לא הולך לאיבוד, ואפשר עדיין לנצל אותו.

לפי הסבר הקוב"ש שלעיל את סברת הערוך הסברה לא מובנת: נכון שאפשר עדיין לנצל את היין, אבל דעת האדם הסוחט היא לשפוך את היין. אם כן אין לו שום נוחותא ביין, ואין סברה לומר שהוא נחשב מתכוון לסחיטה! וצ"ע.